

Rozwój psychiczny jako strukturacja i restrukturyzacja doświadczenia w koncepcji Marii Tyszkowej

28 sierpnia 2026

Rozwój trwający przez całe życie

Koncepcja Marii Tyszkowej wyrasta z krytyki teorii ograniczających rozwój psychiczny do dzieciństwa i dorastania. Jeżeli rozwój rozumie się jako dojrzewanie prowadzące do osiągnięcia ostatecznej, dorosłej formy organizacji psychicznej, wówczas trudno opisać tym samym językiem późniejsze przekształcenia osobowości, tożsamości, systemu wartości i sposobów działania. Jeżeli natomiast przyjmuje się perspektywę całościową, dorosłość nie może być traktowana jako okres całkowitej stabilizacji, a starość wyłącznie jako regres.

Nie oznacza to, że badanie rozwoju dziecięcego i całościowego jest niemożliwe w ramach jednej psychologii. Niespójne byłoby jedynie jednoczesne przyjęcie dwóch sprzecznych założeń: że rozwój definitywnie kończy się po adolescencji oraz że trwa nadal w dorosłości. Współczesna psychologia biegu życia ujmuje dzieciństwo, dorastanie, dorosłość i starość jako odmienne części jednego procesu.

Zmian rozwojowych zachodzących w dorosłości nie można łatwo porównać ilościowo ze zmianami dzieciństwa. Dziecko zdobywa podstawowe sprawności ruchowe, językowe i poznawcze, natomiast dorosły może gruntownie reorganizować tożsamość, relacje, hierarchię wartości, role społeczne i sposoby rozumienia własnego życia. Przekształcenia te mogą być równie głębokie,

choć dotyczą innych obszarów funkcjonowania.

Rozwój nie jest tożsamy z prostym wzrostem sprawności. W każdym okresie mogą współwystępować osiągnięcia, straty, stabilizacja, specjalizacja i kompensacja. Człowiek może tracić część możliwości biologicznych, a jednocześnie rozwijać wiedzę praktyczną, zdolność regulowania emocji lub umiejętność dokonywania realistycznych wyborów. Nie każda zmiana jest jednak rozwojowa. Przejściowe zmęczenie, chwilowe pogorszenie nastroju czy jednorazowa reakcja nie stanowią jeszcze trwałej reorganizacji funkcjonowania.

Według Tyszkowej rozwój psychiczny może trwać tak długo, jak długo człowiek pozostaje aktywny i uczestniczy w wymianie ze środowiskiem. Psychika jest układem funkcjonalnym regulującym stosunki jednostki ze światem, a nie konstrukcją, której rozwój kończy się w momencie osiągnięcia biologicznej dojrzałości.

Podstawowa teza koncepcji

Podstawowa teza Tyszkowej mówi, że rozwój psychiczny polega na gromadzeniu, opracowywaniu i reorganizowaniu doświadczenia zdobywanego w toku aktywności jednostki. Doświadczenie jest materiałem rozwoju, natomiast strukturacja i restrukturyzacja są procesami prowadzącymi do jakościowych zmian organizacji psychicznej.

Strukturacja oznacza organizowanie doświadczeń w względnie spójne układy wiedzy, znaczeń, umiejętności, nastawień, wartości i sposobów działania. Restrukturyzacja jest jakościową reorganizacją tych układów pod wpływem nowych zadań, sprzeczności, zmian ról, refleksji lub interakcji społecznych.

Rozwój nie polega zatem na mechanicznym odkładaniu się kolejnych przeżyć. Nowe doświadczenie zostaje odniesione do dotychczasowej organizacji psychicznej. Może zostać do niej włączone bez zasadniczej zmiany, może ją poszerzyć, ale może

też ujawnić jej niewystarczalność i zapoczątkować przebudowę.

Indywidualne doświadczenie jest jednocześnie rezultatem wcześniejszego rozwoju oraz materiałem i warunkiem jego dalszego przebiegu. To, jak człowiek odbiera nowe wydarzenie, zależy od wcześniej ukształtowanych struktur. Jednocześnie nowe wydarzenie może te struktury potwierdzić, zróżnicować albo przekształcić.

Koncepcja ma charakter konstruktywistyczny. Struktury psychiczne nie są gotowymi formami w całości zapisanymi w programie genetycznym ani prostymi kopiami środowiska. Powstają w toku aktywnych relacji jednostki ze światem. Rozwój nie jest jednak całkowicie swobodną autokreacją. Aktywność człowieka pozostaje uwarunkowana przez właściwości organizmu, zdrowie, wcześniejsze doświadczenia, kulturę, relacje, warunki ekonomiczne i dostępne możliwości.

Człowiek jako podmiot aktywny

Tyszkowa odwołuje się do modelu człowieka aktywnego. Aktywność jest traktowana jako podstawowy sposób istnienia organizmu żywego. Człowiek nie tylko odpowiada na działanie bodźców, lecz również inicjuje zachowania, wyznacza cele, poszukuje informacji, wybiera środowiska i modyfikuje warunki własnego funkcjonowania.

Overton i Reese przeciwstawiali modele organizmu aktywnego teoriom opartym na modelu reaktywnym. Pierwsze, charakterystyczne między innymi dla podejść strukturalistycznych i dialektycznych, koncentrowały się na zmianach organizacji oraz funkcji. Drugie, związane z klasycznym behawioryzmem, ujmowały rozwój przede wszystkim jako zmianę zachowania pod wpływem bodźców i wzmocnień.

Przeciwstawienia tego nie należy traktować absolutnie. Człowiek jednocześnie reaguje na warunki oraz aktywnie je wybiera, interpretuje i przekształca. Zachowanie wywołane

nagłym zagrożeniem może mieć w dużym stopniu reaktywny charakter, natomiast planowanie kariery zawodowej wymaga świadomego wyboru celów. Także współczesne teorie uczenia się uwzględniają oczekiwania, sprawstwo i aktywne poszukiwanie informacji.

Najtrafniejsze jest zatem ujęcie transakcyjne: rozwój powstaje w toku wzajemnych, zmieniających się oddziaływań osoby i środowiska. Jednostka wpływa na otoczenie, a zmodyfikowane otoczenie oddziałuje zwrotnie na nią. Dziecko poprzez swoje zachowanie wywołuje określone reakcje opiekunów, które następnie wpływają na jego dalszą aktywność. Dorosły wybiera pracę zgodnie z dotychczasowymi zainteresowaniami, a wymagania tej pracy przekształcają jego kompetencje i obraz siebie.

Aktywność podmiotu nie oznacza pełnej odpowiedzialności za własną trajektorię. Zakres możliwych działań ograniczają między innymi ubóstwo, dyskryminacja, choroba, przemoc, brak edukacji i wydarzenia historyczne. Podmiotowość oznacza zdolność działania w określonych warunkach, a nie niezależność od tych warunków.

Regulacyjna funkcja psychiki i homeoreza

Podstawową funkcją psychiki jest regulowanie stosunków jednostki ze światem. Człowiek musi rozpoznawać znaczenie sytuacji, przewidywać skutki, wybierać działania i dostosowywać je do zmieniających się warunków. Ponieważ zmieniają się zarówno otoczenie, jak i sam organizm, regulacja nie może polegać na utrzymywaniu jednego, niezmiennego stanu.

Tyszkowa posługuje się pojęciem homeorezy, wywodzącym się z biologicznej koncepcji Conrada H. Waddingtona. Homeostaza oznacza utrzymywanie lub odzyskiwanie względnie stałego stanu. Homeoreza dotyczy natomiast utrzymywania dynamicznej trajektorii zmian. Organizm rozwijający się nie powraca do

tego samego punktu, lecz dąży do zachowania ciągłości procesu mimo zakłóceń.

W odniesieniu do rozwoju psychicznego homeoreza oznacza względną spójność funkcjonowania przy jednoczesnej zmianie. Człowiek może zdobywać nowe doświadczenia, podejmować role i reorganizować własne cele, zachowując poczucie ciągłości tożsamości. Po kryzysie nie musi wrócić do dawnego stanu. Może zbudować nową organizację, która pozwala mu kontynuować życie w zmienionych warunkach.

Homeoreza nie gwarantuje powrotu na wcześniejszą drogę. Silne, długotrwałe lub skumulowane zdarzenia mogą skierować rozwój na inną trajektorię. Nie jest też tożsama z odpornością psychiczną ani z Piagetowskim równoważeniem. Pojęcia te należą do odmiennych tradycji teoretycznych, mimo że wszystkie odnoszą się do relacji między stabilnością i zmianą.

Aktywność, działanie i działalność

W toku życia aktywność człowieka różnicuje się, wzbogaca i organizuje. Pod wpływem rozwoju ruchowego, językowego, poznawczego i społecznego powstają coraz bardziej złożone działania. Szczególne znaczenie ma opanowywanie narzędzi i systemów znakowych, które umożliwiają podejmowanie form aktywności niedostępnych bez udziału kultury.

W tradycji Aleksieja Leontiewa działalność jest szerszym systemem aktywności związanym z określonym motywem. Działanie jest ukierunkowane na świadomy cel, natomiast operacje są sposobami realizacji działania zależnymi od warunków. Przygotowanie pojedynczego posiłku może być działaniem podporządkowanym celowi, a jednocześnie elementem szerszej działalności rodzinnej, zawodowej lub opiekuńczej.

Można analitycznie wyróżnić działalność przedmiotową i społeczną. Działalność przedmiotowa jest skierowana na obiekty świata zewnętrznego i prowadzi do ich poznawania albo

przekształcania. Działalność społeczna jest ukierunkowana na innych ludzi i obejmuje między innymi wychowanie, komunikowanie, działalność polityczną, opiekuńczą i artystyczną.

Podział ten nie jest rozłączny. Działanie na przedmiotach jest zazwyczaj społecznie zapośredniczone, ponieważ człowiek używa narzędzi, sposobów i pojęć wytworzonych przez kulturę. Z kolei działalność społeczna posługuje się materialnymi i symbolicznymi środkami.

Ze względu na formy szczególnie ważne w kolejnych okresach życia wymienia się zabawę, naukę i pracę. Nie tworzą one jednak sztywnej sekwencji. Dziecko uczy się podczas zabawy, dorosły może bawić się i zdobywać wiedzę, a aktywność opiekuńcza czy obywatelska może być równie ważnym źródłem rozwoju jak praca zawodowa. To, która działalność ma największe znaczenie, zależy od sytuacji życiowej i kultury.

Wieloznaczność pojęcia doświadczenia

Termin „doświadczenie” jest wieloznaczny. Może oznaczać:

1. aktualny proces doświadczania lub przeżywania sytuacji;
2. zdarzenie, kontakt albo działanie, w którym jednostka uczestniczyła;
3. pamięciową reprezentację tego zdarzenia;
4. względnie trwały skutek wydarzenia w psychice i zachowaniu;
5. praktyczną wiedzę oraz umiejętność wyniesioną z wcześniejszego działania;
6. bezpośredni strumień zjawisk psychicznych;
7. historię sytuacji przeżytych i zinterpretowanych przez osobę;
8. układ bodźców oraz reakcji ujmowany w kategoriach behawioralnych.

W psychologii introspekcyjnej Edward Titchener odnosił doświadczenie do ogółu bezpośrednio przeżywanych zjawisk psychicznych. Ujęcia fenomenologiczne podkreślały historię zdarzeń tak, jak zostały one spostrzeżone i zasymilowane przez jednostkę. Behawioryzm operacjonalizował doświadczenie jako bodźce, sytuacje albo reakcje, co ułatwiało planowanie eksperymentów, ale ograniczało analizę subiektywnego znaczenia zdarzeń.

Wohllwill zwracał uwagę, że behawioralne definiowanie doświadczenia bywa użyteczne w badaniach nad wpływem wczesnej stymulacji. Nie jest jednak wystarczające jako ogólna teoria rozwoju. Wiele bodźców nie pozostawia trwałych następstw, a podobne sytuacje mogą prowadzić do różnych zmian zależnie od sposobu ich interpretowania.

Według Tyszkowej doświadczenie należy odnosić przede wszystkim do podmiotu i jego mechanizmów regulacyjnych, a nie wyłącznie do środowiska lub obserwowalnego zachowania. Doświadczeniem nie jest samo zdarzenie, ale sposób, w jaki zostało ono odebrane, zinterpretowane, emocjonalnie ocenione i włączone do organizacji psychicznej.

Doświadczenie, uczenie się i zachowanie

W teoriach uczenia się doświadczenie bywa ujmowane jako przyczyna względnie trwałych zmian zachowania. Włodarski określał je jako rezultat kontaktu z otoczeniem ujawniający się w zmianie zachowania. Hilgard definiował uczenie się jako względnie trwałą zmianę powstającą w wyniku wcześniejszego doświadczenia. Podobne stanowisko zajmował Linhart.

Z definicji tych wynika, że doświadczenie nie jest tym samym co uczenie się ani tym samym co obserwowana zmiana zachowania. Jest jednym z warunków procesu prowadzącego do zmiany. Pomiedzy wydarzeniem a zachowaniem pośredniczą procesy uwagi,

pamięci, interpretacji, wartościowania i organizowania aktywności.

To samo doświadczenie może prowadzić do różnych rezultatów. Niepowodzenie może skłonić jedną osobę do zmiany strategii, a inną do wycofania. Zależy to od dotychczasowych przekonań, znaczenia celu, emocji, otrzymanej informacji zwrotnej i dostępnego wsparcia. Sam kontakt z sytuacją nie przesądza więc o kierunku uczenia się.

Doświadczenie może być świadome albo funkcjonować bez dostępu do jawnego przypomnienia. Człowiek może posiadać wiedzę proceduralną, na przykład umiejętność jazdy na rowerze, bez umiejętności słownego opisanie wszystkich wykonywanych ruchów. Wczesne zdarzenia mogą wpływać na reakcje emocjonalne i schematy relacji, mimo że osoba nie ma wspomnień autobiograficznych z tego okresu.

Doświadczenie i pamięć

Doświadczenie jest związane z pamięcią, ale nie można utożsamiać go z pojedynczym śladem pamięciowym. Trzeba odróżnić fizyczne i funkcjonalne podstawy utrwalenia informacji od treści, jaką człowiek przypisuje przeżytemu wydarzeniu.

Gołąb początkowo definiował doświadczenie jako zdarzenie pozostawiające ślad psychiczny, a następnie ujmował je jako psychiczne reprezentacje zdarzeń. Lewicki mówił o informacjach utrwalonych w mózgu. Tyszkowa podkreślała, że doświadczenie jest raczej treścią reprezentacji i jej miejscem w systemie regulacji niż samym fizjologicznym śladem.

Współczesne badania dostarczają coraz większej wiedzy o neuronalnych mechanizmach pamięci, lecz nie potwierdzają istnienia pojedynczego, niezmiennego śladu będącego wierną kopią zdarzenia. Pamięć ma charakter rozproszony, selektywny i rekonstrukcyjny. Przypominanie polega na odtwarzaniu

informacji przy udziale aktualnej wiedzy, emocji, pytań i kontekstu.

Podczas przypominania reprezentacja może ulec modyfikacji i zostać ponownie utrwalona. Zjawisko rekonsolidacji nie oznacza jednak, że wspomnienia można dowolnie przepisywać. Zmiana jest ograniczona przez zachowane informacje oraz późniejszą historię uczenia się.

Obrazy umysłowe mogą stanowić jeden ze sposobów reprezentowania doświadczenia, ale nie jedyny. Doświadczenie może być organizowane w postaci reprezentacji sensorycznych, semantycznych, emocjonalnych, proceduralnych i narracyjnych. Winograd zwracał uwagę na jego związek z wiedzą praktyczną, a Szewczuk określał je jako poznawczo-emocjonalno-działaniową treść związków powstałych w toku życia.

Hipoteza pełnego zapisu życia

W koncepcji doświadczenia-zapisu nawiązywano niekiedy do obserwacji Wildera Penfielda. Podczas elektrycznej stymulacji kory skroniowej u części operowanych pacjentów pojawiały się obrazy, dźwięki i poczucie ponownego przeżywania fragmentów przeszłości. Interpretowano to jako możliwość istnienia ciągłego zapisu całego życia.

Hipotezy tej nie potwierdza współczesna wiedza. Reakcje wywołane stymulacją były stosunkowo rzadkie, występowały głównie u osób leczonych z powodu padaczki, a ich zgodności z rzeczywistymi wydarzeniami często nie można było zweryfikować. Mogły być mieszaniną wspomnień, skojarzeń, snów i zjawisk przypominających halucynacje.

Pamięć nie jest kompletnym filmem zarejestrowanym w mózgu. Informacje są selekcjonowane już podczas zdarzenia, a następnie przekształcane podczas przypominania. Pojęcie doświadczenia-zapisu należy więc rozumieć metaforycznie jako względnie bezpośrednią reprezentację wydarzenia, a nie

dosłowną kopię.

Doświadczenie-zapis

doświadczenie-wniosek

i

Tyszkowa wyróżnia dwie kategorie doświadczenia pomocne w wyjaśnianiu jego wpływu na zachowanie.

Doświadczenie-zapis obejmuje reprezentację konkretnego zdarzenia, sytuacji, działania i związanych z nimi emocji. Informacje mogą być uporządkowane na osi czasu biograficznego, ale ich układ podlega rekonstrukcji z perspektywy aktualnej sytuacji. Człowiek przypomina sobie przeszłość inaczej zależnie od tego, jakie pytanie zadaje, jaki cel realizuje i jak obecnie rozumie siebie.

Doświadczenie-wniosek powstaje w wyniku opracowania jednego lub wielu zapisów. Jest uogólnieniem, regułą, przekonaniem, oczekiwaniem albo strategią. Dziecko, które kilkakrotnie otrzymało pomoc po zgłoszeniu potrzeby, może sformułować oczekiwanie, że inni ludzie są dostępni. Osoba wielokrotnie wyśmiewana podczas wypowiedzi może dojść do wniosku, że publiczne zabieranie głosu prowadzi do upokorzenia.

Wniosek nie musi być świadomy ani obiektywnie trafny. Może opierać się na wyjątkowym zdarzeniu, silnej emocji lub nadmiernym uogólnieniu. Mimo to wpływa na percepcję aktualnej sytuacji i wybór działania. Osoba przekonana, że zostanie odrzucona, może zachowywać dystans, wywołując reakcje, które pozornie potwierdzają jej oczekiwanie.

Doświadczenie oddziałuje więc na aktualne zachowanie poprzez modyfikowanie percepcji, interpretacji, wartościowania oraz dostępnych schematów działania. Jednocześnie aktualne cele wpływają na to, które fragmenty przeszłości zostaną przywołane i jak będą rozumiane.

Linhart wskazywał, że integracja wcześniejszego doświadczenia

z wymaganiami aktualnej sytuacji przyjmuje postać antycypacji. Przewidywanie możliwego stanu rzeczy jest podstawą tworzenia planu i wyboru działań. Doświadczenie uczestniczy zatem zarówno w wyznaczaniu celów, jak i organizowaniu sposobów ich realizacji.

Źródła i rodzaje doświadczenia

Tyszkowa wyróżniała doświadczenie gatunkowe, indywidualne i społeczne. Rozróżnienie to wymaga współczesnego doprecyzowania.

Doświadczenie gatunkowe jest historycznym określeniem ewolucyjnie ukształtowanych właściwości i gotowości organizmu. Człowiek nie dziedziczy wspomnień ani wiedzy zgromadzonej przez przodków. Dziedziczone są mechanizmy biologiczne, odruchy i predyspozycje rozwijające się w interakcji ze środowiskiem. Trafniej mówić więc o biologicznym wyposażeniu gatunkowym niż o doświadczeniu w ścisłym znaczeniu.

Doświadczenie indywidualne powstaje w toku własnych doznań, działań, relacji i przeżyć. Jego treść i organizacja są niepowtarzalne, ponieważ żadna osoba nie uczestniczy w dokładnie tej samej sekwencji zdarzeń ani nie interpretuje ich w identyczny sposób.

Doświadczenie społeczne jest utrwalone w języku, wiedzy, zwyczajach, normach, praktykach i wytworach kultury. Jednostka przyswaja je poprzez komunikację i uczestnictwo w życiu społecznym. Nie przejmuje go jednak biernie. Własnością osoby staje się przede wszystkim ta część kulturowej wiedzy, która została przez nią aktywnie opracowana i powiązana z dotychczasowym doświadczeniem. Informacja, która nie staje się przedmiotem uwagi i działania, może zostać przyswojona powierzchownie lub szybko zapomniana.

Trzy źródła nie funkcjonują niezależnie. Biologiczne wyposażenie wpływa na możliwości podejmowania aktywności.

Własne działanie odbywa się za pomocą kulturowych narzędzi, natomiast doświadczenie społeczne nabiera indywidualnego znaczenia w konkretnej biografii.

Doświadczenie indywidualne obejmuje pamięciowe reprezentacje, schematy czynnościowe, wzory spontanicznej aktywności oraz sposoby reagowania powstałe podczas przyswajania doświadczenia społecznego. Zawiera elementy poznawcze, emocjonalne, motywacyjne, działaniowe i wartościujące.

Indywidualność i wspólnota doświadczeń

Doświadczenie ma charakter indywidualny, ale nie jest całkowicie prywatne. Ludzie należący do tej samej kohorty dzielą część warunków historycznych: system edukacji, technologie, przemiany polityczne, kryzysy gospodarcze czy wydarzenia zbiorowe. Doświadczenia te nie wywołują identycznych skutków, ale tworzą wspólne ramy pokoleniowe.

Uniwersalnym aspektem życia jest przechodzenie przez okresy związane z biologicznym i społecznym biegiem życia, takie jak dzieciństwo, dorastanie, dorosłość i starzenie. Ich treść oraz granice są jednak częściowo konstruowane kulturowo. Oczekiwania wobec nastolatka, osoby dorosłej czy starszej różnią się między społeczeństwami i epokami.

Erikson wskazywał, że kultura dostarcza kryteriów akceptacji oraz samoakceptacji własnego biegu życia. Kulturowe wzory pomagają interpretować przejścia rozwojowe, ale mogą również wywierać presję na osoby, których biografie przebiegają inaczej. Brak małżeństwa, rodzicielstwa, pracy zawodowej albo określonego poziomu samodzielności nie powinien być automatycznie uznawany za niepowodzenie rozwojowe.

Enaktywny oraz emocjonalny charakter doświadczenia

Doświadczenie ma charakter enaktywny, ponieważ powstaje w działaniu i pozostaje związane z możliwościami działania. Człowiek nie tylko rejestruje właściwości przedmiotów, ale poznaje je poprzez to, co może z nimi zrobić. Wiedza o narzędziu obejmuje zarówno jego wygląd, jak i opanowany sposób użycia.

Smedslund opisywał doświadczenie jako odczytywanie „surowych danych” powstających podczas kontaktu ze światem. Z perspektywy dialektycznego konstruktywizmu nie istnieją jednak dane całkowicie niezależne od aktywności podmiotu. Już uwaga, sposób działania i posiadane kategorie wpływają na to, jakie informacje zostaną wyodrębnione.

Podstawowa jednostka doświadczenia łączy aspekt poznawczy, emocjonalny, działaniowy i wartościujący. Człowiek nie tylko wie, co się wydarzyło, ale również ocenia znaczenie wydarzenia, przeżywa emocje i tworzy gotowość do określonego działania.

Doświadczenie emocjonalne może ujawniać się przed świadomym rozpoznaniem sytuacji. Obiekt lub relacja przypominająca wcześniejsze zdarzenie może wywołać niepokój, sympatię albo niechęć, zanim osoba zidentyfikuje źródło reakcji. W ten sposób powstają między innymi postawy, preferencje i wzory unikania.

Nie każda silna reakcja emocjonalna świadczy o urazie, a podobieństwo sytuacji nie musi prowadzić do powtórzenia dawnej reakcji. Doświadczenia emocjonalne są podatne na zmianę, gdy człowiek wielokrotnie spotyka się z odmiennym rezultatem i może bezpiecznie opracować nowe znaczenie.

Kagan zwracał uwagę, że działania i myśli mogą być ukierunkowane na osiągnięcie pożądanego doświadczenia.

Człowiek poszukuje nie tylko zewnętrznego rezultatu, lecz również określonych stanów, takich jak poczucie kompetencji, bliskości, ekscytacji czy bezpieczeństwa. To, jakiego doświadczenia poszukuje, zależy od wcześniejszej historii i aktualnych potrzeb.

Znaczenie wczesnych doświadczeń

Doświadczenia zdobywane we wczesnym dzieciństwie mogą wywoływać szczególnie szerokie zmiany, ponieważ podstawowe schematy czynnościowe i regulacyjne dopiero się organizują. Małe dziecko dysponuje mniejszą liczbą wcześniejszych struktur, które mogłyby ograniczać znaczenie nowego wydarzenia. Jest też silnie zależne od opiekunów, a jego układ nerwowy wykazuje dużą plastyczność.

Ina Uzgiris wskazywała kilka sposobów, w jakie wczesne doświadczenia wpływają na dalszy rozwój. Mogą:

1. kształtować oczekiwania dotyczące następnych zdarzeń;
2. modyfikować zakres i proporcje sytuacji, których jednostka poszukuje lub unika;
3. organizować wzory spostrzegania i działania wykorzystywane w nowych warunkach;
4. selektywnie modyfikować późniejsze doświadczenia poprzez aktywność podmiotu.

Wczesne doświadczenia kształtują więc nie tylko reakcję na konkretną sytuację, ale także sposób wyboru i interpretowania kolejnych sytuacji. Dziecko, które doświadcza przewidywalnej pomocy, może częściej szukać kontaktu w trudnościach. Dziecko wielokrotnie ignorowane może rzadziej sygnalizować potrzeby, ograniczając liczbę przyszłych okazji do uzyskania wsparcia.

Wpływ dzieciństwa nie jest jednak nieodwracalny. Późniejsze relacje, zmiana środowiska, edukacja, terapia i własna refleksja mogą modyfikować wcześniejsze schematy. Nie oznacza to, że wszystkie następstwa można łatwo usunąć. Plastyczność

jest rzeczywista, ale ograniczona, a zmiana głęboko utrwalonych wzorów może wymagać długotrwałych, bezpiecznych doświadczeń.

Nie należy mówić, że takie wyniki po prostu „obalają Freuda”. Historyczna psychoanaliza słusznie zwracała uwagę na znaczenie wczesnych relacji, ale jej twierdzenia o stadiach psychoseksualnych i nieodwracalnym kształtowaniu osobowości nie są współcześnie traktowane jako potwierdzone fakty. Trafniejsze jest odrzucenie skrajnego determinizmu dzieciństwa przy jednoczesnym uznaniu długofalowego znaczenia wczesnych doświadczeń.

Strukturacja doświadczenia

Strukturacja polega na tworzeniu wewnętrznych związków między doświadczeniami i łączeniu ich w funkcjonalne całości. Pojedyncze zdarzenia zostają zorganizowane w kategorie, schematy, skrypty, oczekiwania, przekonania, wartości i strategię działania. Dzięki temu człowiek nie musi każdej sytuacji poznawać od początku.

Najprostszą formą organizacji może być porządkowanie zdarzeń na osi czasu biograficznego. Doświadczenia mogą być również grupowane według podobieństwa treści, wspólnego znaczenia emocjonalnego, relacji przyczynowych, pełnionych ról albo związku z aktualnymi celami.

Strukturacja obejmuje różnicowanie, generalizowanie, integrowanie, hierarchizowanie i koordynowanie. Różnicowanie pozwala dostrzegać coraz subtelniejsze odmienności. Generalizacja umożliwia przeniesienie wniosku na podobne sytuacje. Integracja łączy rozproszone treści, a hierarchizacja porządkuje cele i wartości.

Piaget wskazywał trzy możliwe wyjaśnienia genezy struktur psychicznych: preformację, przypadkowe powstawanie oraz konstrukcję. Koncepcja Tyszkowej wybiera rozwiązanie

konstruktywistyczne. Struktury tworzą się w toku aktywności, a następnie wpływają na sposób zdobywania kolejnych doświadczeń.

Nie należy rozumieć struktury jako nieruchomego obiektu umieszczonego w psychice. Jest względnie trwałym sposobem organizowania działania i interpretacji. O jej istnieniu wnioskuje się na podstawie regularności zachowania, wypowiedzi, wyborów i reakcji emocjonalnych.

Fizjologicznym podłożem doświadczenia nie są proste, pojedyncze połączenia między mózgiem i narządami ciała. Aktywność jest realizowana przez rozproszone, plastyczne sieci neuronalne współdziałające z układem ruchowym, autonomicznym i hormonalnym. Koncepcja dynamicznych systemów funkcjonalnych Aleksandra Łurii podkreślała, że złożona czynność powstaje dzięki współpracy wielu obszarów, a nie jednego ośrodka.

Gordon Allport określał osobowość jako dynamiczną organizację systemów psychofizycznych, która wyznacza charakterystyczne sposoby przystosowania jednostki. Ujęcie to jest zbieżne z tezą, że względna stałość zachowania wynika z organizacji systemu, a nie z niezmienności pojedynczych reakcji.

Restrukturacja doświadczenia

Restrukturacja jest jakościową przebudową istniejącej organizacji doświadczenia. Zachodzi wtedy, gdy nowe zadanie, wydarzenie lub refleksja nie może zostać skutecznie ujęta za pomocą dotychczasowych schematów.

Proces nie polega na wymazaniu starego doświadczenia. Wcześniejsze zdarzenia otrzymują nowe znaczenie i zostają włączone do zmienionej całości. Osoba może na przykład przestać rozumieć dawną porażkę jako dowód braku zdolności, a zacząć ujmować ją jako efekt nieodpowiedniej strategii, przeciążenia lub braku wsparcia. Przeszłość nie ulega zmianie, ale zmienia się jej rola w aktualnej organizacji psychicznej.

Restrukturacja może dotyczyć pojedynczej umiejętności albo centralnych struktur osobowości. Im bardziej podstawowego przekonania, wartości lub elementu tożsamości dotyczy zmiana, tym większy może być jej koszt emocjonalny.

Nie każde doświadczenie prowadzi do restrukturacji. Większość nowych zdarzeń może zostać włączona do istniejących struktur bez ich zasadniczej zmiany. Restrukturacji sprzyjają doświadczenia ujawniające sprzeczność, wymagające nowej selekcji informacji, zmiany wartościowania albo przyjęcia odmiennej perspektywy.

Restrukturacja nie zawsze prowadzi do organizacji bardziej elastycznej i adaptacyjnej. W warunkach przewlekłego zagrożenia jednostka może zbudować sztywny system unikania. Taki system może krótkotrwale chronić przed cierpieniem, ale ograniczać późniejsze funkcjonowanie. Rozwój nie jest więc automatycznym ruchem ku doskonałości.

Znaki, narzędzia i społeczna mediacja

Istotnym czynnikiem strukturacji doświadczenia jest korzystanie ze społecznie wytworzonych narzędzi i znaków. W ujęciu Lwa Wygotskiego narzędzie jest skierowane przede wszystkim na przedmiot zewnętrzny i umożliwia jego przekształcenie. Znak służy natomiast organizowaniu zachowania własnego albo innych ludzi.

Znakami są nie tylko słowa, ale również pismo, liczby, symbole, diagramy, mapy i techniki pamięciowe. Umożliwiają kodowanie, grupowanie, przechowywanie, komunikowanie i wartościowanie doświadczeń. Dzięki nazwaniu emocji człowiek może wyodrębnić ją z ogólnego pobudzenia, porównać z innymi stanami i świadomie regulować.

Język pozwala dostrzegać podobieństwa między wydarzeniami,

tworzyć kategorie oraz przenosić doświadczenia do sfery refleksji. Umożliwia również konstruowanie narracji biograficznej. To, co wcześniej było rozproszonym zbiorem przeżyć, może zostać opisane jako ciąg zdarzeń posiadających znaczenie.

Internalizacja nie jest prostym przeniesieniem gotowej czynności ze świata zewnętrznego do wnętrza umysłu. W toku przyswajania funkcja zostaje przekształcona. Polecenie wypowiedziane początkowo przez opiekuna może stać się mową skierowaną przez dziecko do samego siebie, a następnie formą wewnętrznego planowania.

Narzędzia i znaki nie przekazują automatycznie całego zawartego w nich doświadczenia kulturowego. Opanowanie ich użycia wymaga uczestnictwa w praktykach społecznych, obserwacji, instrukcji i współdziałania.

Zdarzenia krytyczne

Szybkiej strukturacji lub restrukturacji mogą sprzyjać wydarzenia wymagające nowej selekcji i odmiennego wartościowania wcześniejszych doświadczeń. Określa się je jako zdarzenia krytyczne albo punkty zwrotne.

Zdarzenie krytyczne może być normatywne, związane z typowym biegiem życia, jak rozpoczęcie szkoły, podjęcie pracy, rodzicielstwo czy emerytura. Może mieć też charakter nieprzewidywany, jak wypadek, choroba, utrata bliskiej osoby, migracja albo niespodziewany sukces.

Krytyczność nie jest wyłącznie obiektywną właściwością sytuacji. Zależy od relacji między wymaganiami a zasobami jednostki. Awans może być źródłem satysfakcji, ale także przeciążenia. Przejście na emeryturę może oznaczać utratę ważnej roli lub możliwość reorganizacji życia.

Trudne wydarzenie nie prowadzi automatycznie do rozwoju. Może

wywołać długotrwałe szkody, szczególnie gdy jest przewlekłe, skumulowane i pozbawione możliwości uzyskania pomocy. Wzrost po kryzysie jest jednym z możliwych rezultatów, a nie obowiązkiem osoby doświadczającej cierpienia.

Katharsis i zmiana terapeutyczna

Tyszkowa wskazywała, że impulsem do restrukturyzacji może być między innymi przeżycie katharsis. Termin ten wiązał się historycznie z metodą katartyczną Josefa Breuera i Sigmunda Freuda, według której przypomnienie wydarzenia i odreagowanie związanego z nim afektu miało przynieść ulgę.

Samo intensywne wyrażenie emocji nie gwarantuje jednak trwałej restrukturyzacji. Nie usuwa automatycznie skutków traumy ani nie zmienia utrwalonych sposobów działania. Rozładowywanie złości może w niektórych warunkach nawet nasilać pobudzenie.

Głębsza zmiana może wymagać bezpiecznego kontaktu z doświadczeniem, nadania mu nowego znaczenia, rozwinięcia sposobów regulacji emocji, uczenia alternatywnych reakcji oraz utrwalenia ich w codziennym działaniu. W psychoterapii ważna jest także relacja, która może dostarczać doświadczeń niezgodnych z dawnymi oczekiwaniami.

Restrukturyzacja ma znaczenie również w wychowaniu, edukacji i rehabilitacji. Nie można jej jednak mechanicznie wywołać. Wymaga uwzględnienia możliwości, bezpieczeństwa i autonomii osoby.

Znaczenie relacji i komunikacji

Refleksja nad doświadczeniem może prowadzić do reorganizacji, ale własna perspektywa ma ograniczenia. Rozmowa z innymi pozwala zetknąć się z odmienną interpretacją, dostrzec pomijane elementy i zakwestionować utrwalone przekonania.

Badania opisywane przez Mihály Csíkszentmihályiego zwracały

uwagę na znaczenie rozmów rówieśniczych w dorastaniu. Ich wartość nie polega na samym czasie spędzanym na rozmowie, lecz na możliwości relatywizowania własnego punktu widzenia, pogłębiania rozumienia innych oraz interpretowania przeżyć w bezpiecznej grupie.

Carol Gilligan i John Murphy wskazywali, że doświadczenia intymnych relacji mogą wpływać na rozwój rozumowania moralnego, prowadząc od stosowania abstrakcyjnych zasad ku większemu uwzględnianiu kontekstu, odpowiedzialności i potrzeb konkretnych osób. Nie jest to jednak obowiązkowa, uniwersalna sekwencja rozwoju. Rodzaj zmiany zależy od jakości relacji i wcześniejszej organizacji doświadczenia.

Interpersonalna komunikacja może sprzyjać głębokiej restrukturacji, ale nie należy twierdzić, że samodzielna refleksja nigdy nie wystarcza. Ludzie różnią się sposobami opracowywania doświadczeń. Dla wielu osób dialog jest szczególnie ważny, ponieważ dostarcza odmiennej perspektywy oraz nowych doświadczeń emocjonalnych.

Kultura i organizacja biegu życia

Kultura dostarcza języka, wartości, narzędzi, norm i wzorów biograficznych służących organizowaniu doświadczenia. Erikson zwracał uwagę, że społeczeństwo tworzy kryteria akceptacji i samoakceptacji przebiegu życia. Określa, kiedy oczekuje się samodzielności, założenia rodziny, pracy zawodowej czy wycofania z określonych ról.

Wzory te pomagają porządkować biografię, ale mogą też ograniczać. Osoby, których życie przebiega inaczej niż dominujący scenariusz, mogą doświadczać nieuzasadnionego poczucia niepowodzenia. Współczesne ujęcie powinno uwzględniać wielość możliwych dróg życia i unikać utożsamiania jednej kulturowej normy z uniwersalną dojrzałością.

Doświadczenie ma również wymiar kohortowy. Ludzie należący do

jednego pokolenia uczestniczą w podobnych wydarzeniach historycznych, korzystają z określonych technologii i funkcjonują w podobnym systemie edukacji. Nie oznacza to identycznych doświadczeń, lecz wspólne ramy, w których konstruowane są indywidualne biografie.

Człowiek jako twórca własnej biografii

Człowiek jest twórcą własnej biografii w tym sensie, że wybiera część celów, relacji i działań, a następnie interpretuje ich znaczenie. Tworzy również warunki zdobywania doświadczeń: poszukuje informacji, podejmuje wyzwania, unika sytuacji, organizuje środowisko i wybiera grupy społeczne.

Biografia nie jest jednak dowolną opowieścią ani wyłącznie rezultatem osobistego wyboru. Obejmuje realne wydarzenia, warunki i ograniczenia. Wojna, choroba, bezrobocie, relacje rodzinne i dostęp do edukacji nie zależą w pełni od decyzji jednostki.

Trzeba odróżnić historię życia od narracji o życiu. Historia obejmuje przebieg zdarzeń, natomiast narracja jest aktualnym sposobem ich łączenia i rozumienia. Narracja może się zmieniać. Człowiek może inaczej interpretować dzieciństwo po zostaniu rodzicem albo nadać nowe znaczenie wcześniejszej decyzji po zmianie sytuacji.

Autobiograficzna refleksja może ujawniać powtarzające się schematy i pomagać w tworzeniu nowych celów. Może również utrzymywać ograniczające przekonania, jeśli wszystkie wydarzenia zostają podporządkowane jednej niezmiennej historii o odrzuceniu, winie lub bezradności.

Współczesna ocena koncepcji

Największą wartością koncepcji Tyszkowej jest przedstawienie rozwoju jako procesu całościowego, aktywnego i zakorzenionego w kulturze. Autorka łączy poznanie, emocje, wartości i działanie, nie redukując rozwoju do dojrzewania biologicznego ani uczenia się pojedynczych reakcji.

Koncepcja dobrze wyjaśnia, dlaczego nowe wydarzenie może mieć odmienne znaczenie dla różnych osób oraz dlaczego zmiana zachowania wymaga czasami przebudowy szerszego systemu doświadczeń. Podkreśla również, że wcześniejsze struktury kierują zdobywaniem kolejnych doświadczeń, tworząc indywidualną trajektorię.

Pojęcia strukturacji i restrukturyzacji są jednak bardzo szerokie i trudne do bezpośredniego pomiaru. Trzeba uważać, aby nie traktować każdej zmiany interpretacji jako całkowitej przebudowy osobowości. Nie każda aktywność prowadzi do rozwoju, nie każde doświadczenie zostaje trwale zachowane, a restrukturyzacja nie musi być korzystna.

Doświadczenie nie jest jedynym czynnikiem rozwoju. Znaczenie mają także dojrzewanie biologiczne, aktualny stan organizmu, relacje, instytucje, warunki materialne i przypadkowe wydarzenia. Samoorganizacja nie oznacza rozwoju odbywającego się niezależnie od środowiska.

Koncepcję najlepiej ujmować transakcyjnie: człowiek aktywnie opracowuje doświadczenie, ale materiał, narzędzia i możliwości tego opracowania powstają w relacjach społecznych oraz warunkach, których jednostka nie kontroluje w pełni.

Podsumowanie

W koncepcji Marii Tyszkowej rozwój psychiczny jest trwającym przez całe życie procesem organizowania i przekształcania doświadczenia zdobywanego w toku aktywności. Jednostka nie

rejestruje biernie zdarzeń, lecz wybiera informacje, nadaje im znaczenie, emocjonalnie je wartościuje i odnosi do własnych celów.

Doświadczenie nie jest tożsame z bodźcem, zachowaniem, uczeniem się ani pojedynczym śladem pamięciowym. Obejmuje pamięciowe reprezentacje, wiedzę praktyczną, schematy działania, wzory emocjonalne, wartości i wnioski dotyczące siebie oraz świata. Może mieć charakter indywidualny, społeczno-kulturowy, świadomy lub utajony.

Strukturacja porządkuje doświadczenia w funkcjonalne całości, dzięki którym człowiek może przewidywać i działać. Restrukturacja zmienia tę organizację, gdy dotychczasowe sposoby rozumienia i działania okazują się niewystarczające. Proces może być uruchamiany przez nowe zadania, relacje, zdarzenia krytyczne, refleksję, edukację lub terapię.

Wczesne doświadczenia mają szczególne znaczenie, ale nie są nieodwracalnym wyrokiem. Późniejsze relacje i działania mogą zmieniać ich wpływ. Jednocześnie plastyczność nie jest nieograniczona, a możliwość restrukturacji zależy od zasobów oraz rzeczywistych warunków życia.

Człowiek współtworzy własną biografię, lecz nie jest jej jedynym autorem. Rozwój powstaje w relacji między aktywnością osoby i światem społecznym, między biologiczną ciągłością i kulturową zmianą oraz między strukturami ukształtowanymi w przeszłości i wymaganiami teraźniejszości.

Jeśli potrzebujesz pomocy w pisaniu nowej pracy z pedagogiki, to polecamy serwis [pisanie prac z pedagogiki](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac.